

ЈЕДНО НЕОБЈАВЉЕНО ДЕЛО РУДОЛФА ФОН ЈЕРИНГА? (Један захтев за објашњење југословенским правницима). — 1. *Проналазак дела*. У италијанском издању дела *Zweck im Recht* Рудолфа фон Јеринга, које сам ја уредио и које је сада у току штампања код издавача Ејнаудија у Торину, хтео сам да изведем широко библиографско истраживање, пошто — тачно стопедест година после рођења великог немачког правника — још не постоји научна библиографија његових списа.

Поред библиографије дела Рудолфа фон Јеринга израдио сам и библиографију главних превода тих дела, како бих пружио тачан оквир ширења Јерингове мисли у свету. И управо трагајући за српскохрватским преводима Рудолфа фон Јеринга, почео сам да претражујем књиге библиотеке Правног факултета у Београду.

Каталог ове библиотеке садржи назив једног дела које се не налази ни у једној ранијој библиографији, нити је означено у каталозима других библиотека, маколико биле богате Јеринговим текстовима. Реч је о књизи на немачком језику под бројем 5962, на чијем омоту је руком написано:

Jhering: Pandekten. 2. Кратак опис дела. — Пошто је омот овог дела оштећен, није могуће утврдити ни место ни време објављивања. Повез открива да је књига увезена коришћењем неких новина на немачком језику, појединост која није од особитог значаја за утврђивање места објављивања, а која у најбољем случају може да допринесе утврђивању у којој је библиотеци најпре лежао овај београдски примерак дела.

Текст има облик рукописа, али није аутограф. Реч је о једној полиграфској репродукцији према поступку који је био доста распрострањен у прошлом веку: на пример, у Државној библиотеци у Берлину (источном) нашао сам каталог приватне библиотеке Рудолфа фон Јеринга, полиграфисан истом техником. Текст који је служио као основа за ову репродукцију има две тешкоће за данашњег читаоца: писан је курзивом готиком, али не Јеринговом руком (а данас се ово писмо не учи ни у немачким школама) и богат је скраћењима која нису увек јасна и често добијају скоро стенографски карактер.

Књига има 647 нумерисаних листова, подељена је на 410 параграфа, чија нумерација није, међутим, увек тачна. Предмет излагања је уобичајен за сваки течај Пандеката.

Примерак овог дела, сачуван у Београду, изгледа да је много употребљаван (обилују, заиста, подвлачења оловком), али не од стране лица словенског језика, пошто су ретки коментари у тексту (од којих неки упућују на чланке у „*Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts*“, часопис који је издавао Јеринг) на немачком.

3. *Проблеми које поставља овај текст*. Овај рад, каталогизран под именом Рудолфа Јеринга, вероватно је један *Kollegschrift*, тј. збирка Јерингових предавања. Данас се не може рећи да ли је текст стварно писао Јеринг или га је редиговао неки његов ученик или асистент на основу белешки вођених за време предавања. Да би се то утврдило, у колико не буде архивских открића, требаће подробно испитати текст, али резултати добијени на тај начин, неће свакако бити сасвим поуздани. Поред обима

рада и тешкоћа да се он прочита учиниће ово испитивање веома дуго-трајним.

Међутим, постоји једно претходно питање које би могли решити југословенски научници: како је могао доћи у Југославију овај примерак Јерингових Пандеката који изгледа да је једини који данас постоји у једној јавној библиотеци?

Одговор који бих се усудио да дам на ово питање (одговор који, иако вероватан, ипак није поткрепљен никаквим документом) био би следећи. Као што је познато, Рудолф фон Јеринг је предавао Римско право такође и на Бечком универзитету. Вероватно да је овај полиграфски зборник његових предавања припадао некој бечкој библиотеци и да је, 1918, био укључен међу књиге које је Аустро-Угарска требало да преда Србији на име ратне одштете. Ове књиге су тако ушле у библиотеку Правног факултета у Суботици и тамо остале до другог светског рата, кад је факултет у Суботици затворен, а његова библиотека прикључена библиотеци истоврсног факултета у Београду.

Ова моја претпоставка може бити прихваћена или не. Ако се она не прихвати, треба видети како се текст који је овде испигиван могао приписати Рудолфу фон Јерингу и, уз то, доказати ко је прави аутор дела. Ако се, обрнуто, она прихвати, требаће наћи документа за њену потврду. То не би требало да буде тешко, јер сва ова премештања нису могла бити извршена без спискова књига које су из Беча прешле у Суботицу и из Суботице у Београд. Истраживање архива библиотека ових места у Југославији, или државних органа који су тада били надлежни за преношење књига, не би требало да остане бесплодно. У сваком случају, позитиван или негативан резултат овог истраживања био би драгоцен показатељ у погледу њихове сврсисходности, тј. да ли да се започне или да се напусти касније испитивање ове београдске књиге.

Хоће ли који југословенски научник — с предношћу познавања језика и лакшим приступом архивама — допринети разјашњењу овог питања?

Марио Г. Лозано

ПОСЛЕ ДИПЛОМСКЕ СТУДИЈЕ НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ

— I. — Скоро је постало традиционално и данас опште усвојено становиште да факултет треба и мора да пружи могућности да се на факултету стичу и знања шира, виша, специјализованија и продубљенија него што су знања која се могу стећи на факултету у току четворогодишњих студија дипломираног правника. Оно што је ново и што је изазвало и нове облике, а посебно системскији и систематичније организовани рад факултета на последипломским студијама, јесте проширење потреба друштва да има већи број правника (узимамо овај термин, с тим да под њим подразумевамо и остале групе последипломских студија које постоје на факултету — нпр. политичке, економске, историјске и др. науке) са знањем већим од знања које дају четворогодишње студије дипломираног правника, при чему се не само повећао број места у савременом друштву где је потребно то и такво веће знање него су се умножиле и разлике између тих и таквих радних места, тако да се појавила друштвена потреба и постављен је захтев за већом различитошћу — по обиму и карактеру — тих већих знања која би се стицала путем последипломских студија. На тај начин, врста и садржина послова на појединим радним местима требало би да буду основни критеријуми врста и садржине последипломске наставе која би се организовала одн. која постоји на правним факултетима.

Поставља се питање да ли је управо по тим критеријумима одређена врста и садржина последипломске наставе на факултету, као и да ли се на факултету организују сви они предвиђени облици последипломске наставе који би имали за циљ да задовоље те потребе.

На прво питање је тешко дати сигуран одговор, иако би се могло рећи да предвиђени облици последипломске наставе: магистратура, специјализација одн. усавршавање и докторат правних наука (и други који се стичу на факултету) могу за сада да представљају довољне облике и форме за стицање већег знања. Посебно зато што сами факултети имају могућност (што би требало да значи дужност и право) да одређују и садржину и разрабеност сваке од овак категорија последипломске наставе, прилагођавајући је управо савременим потребама одређеног времена. А за то би било потребно чинити све што је могуће да се сагледају радна места, односно послови за које су данас потребни стручњаци са већим знањем од знања дипломираног правника, и да се управо по основу тога и на основу тога одређује и садржина појединих врста последипломске наставе. Тај задатак свакако лежи и на факултетима, али исто тако и на многим другим установама и друштвеним факторима, имајући у виду чињеницу да су стручњаци са знањем последипломских студија данас потребни на многим местима, а не само за места наставника универзитета, што је некада (и то не давно) био случај (чему треба додати личне наклоности или амбиције појединаца да имају таква већа знања, каквих је лица било, има и добро је да их што више буде и убудуће, али што не може бити одлучујућа чињеница при утврђивању врсте и садржине одн. при организовању последипломских студија). Мислимо да се не би могло рећи да је у првом погледу код нас урађено много. Најпре не у погледу сарадње и утицаја научних института истраживачких центара за које се у знатној мери припремају кадрови кроз последипломске студије на факултету. А још мање у погледу осталих радних места и послова за које би се сматрало да је потребно имати стручњаке са знањем последипломских студија. Тачно је да практичан рад и лично залагање могу каткада да оспособе појединце за рад на таквим местима. Но то је често и споро и у крајњој линији скупо. Друштво онд. одговарајуће радне организације морају потребну стручност за таква радна места и за те послове (а њих има већ доста и сваким даном их нужно мора бити све више) обезбеђивати на један систематичнији и организованiji начин, а при томе су последипломске студије на факултету свакако један од најприкладнијих, најбољих и најјевтинијих начина. Отуда мислимо да ово питање треба да буде подвучено и да факултети убудуће у далеко већој мери треба да се залаже да одговарајући фактори и радне организације учине оно што је потребно, јер ће иначе штете бити једног дана велике и ми ћемо заостајати, пошто оваква врста стручњака са знањем последипломских студија постаје данас не само све више корисна него и носилац врло сложених послова (нпр. закон је обавезао радне организације које се баве спољнотрговинским пословима да утврде спремност која је потребна за одређена радна места, а та спрема, по нашем мишљењу, у највећем броју случајева мора бити на нивоу последипломских студија; таквих случајева одн. радних места и послова у нашем друштву има врло много и биће их све више, тако да се треба борити да се она утврде и учине јавним). Другим речима, неопходно је потребно и крајње је време да потреба и ниво знања последипломских студија буду схваћени као друштвена нужност која настаје из сложености и важности послова који данас постоје у једном развојном друштву, и да та нужност мора бити задовољена на систематичан и организован начин уз сарадњу свих заинтересованих фактора, посебно радних организација. При томе је важно да буде јасно и од друштва знано и признато да последипломске студије не служе више само задовољењу кадровских потреба факултета и научних института или неких, макар и друштвено корисних и оправданих личних амбиција појединаца, већ да су оне средство и начин за задовољење много ширих савремених потреба нашег друштва, те да се према њима уопште, а посебно у погледу врста и садржине последипломских студија мора тако и односити и наше друштво у целини и поједине радне организације и службе којима је поверена одређена друштвена делатност.

Друго основно питање би се односило на садашње стварно стање последипломских студија код нас, тј. да ли факултети организују све оне

облике последипломских студија који би имали да задовоље све наведене друштвене потребе у овој области. Колико је нама познато, са тим стањем не бисмо могли бити задовољни. Највећа пажња, и по броју, и по организованости, и по трајности обраћена је на магистратуру и докторат наука. Далеко мање је рад факултета управљен на специјализацију и усавршавање као редовне облике последипломске наставе. Разлози за то су мноштво струки. Ту долази свакако до изражаја традиционално давање предности оним врстама последипломских студија које првенствено имају карактер научноистраживачког рада и које стоје у вези са академском каријером и са каријером у научним институтима (а то су, као што је познато, магистратура и докторат наука — при чему не бисмо овде улазили у питање да ли је ово решење добро). Наклоности факултетског наставног особља и њихова професионална оријентација иду у прилог садашњег стања, посебно зато што то особље не би могло без већих напора учествовати у извођењу наставе за специјализацију и усавршавање, а уз то би се, свакако, у већој мери и у већем броју за ову наставу морали ангажовати истакнути стручњаци ван факултета. Поверење и заинтересованост кандидата за ове врсте последипломских студија свакако су још увек мањи него за магистратуру, било што их оне трајније усмеравају на одређену врсту послова (а у нас је још увек врло велика флукуација стручних кадрова са једне врсте посла на други, јер се са променом радног места често мења и врста посла на коме се ради, па чак и занимање), било што им оне не дају одређену академску титулу одн. степен, било што у томе раду не налазе одређено друштвено признање. И најзад, што не значи да је ово најмање значајно и важно — можда управо обрнуто — као разлог мора се навести и чудна незаинтересованост и пасивност фактора и радних организација којима би стручњаци са завршеном факултетском наставом за специјализацију и усавршавање били тако потребни и корисни: изостала је иницијатива, подршка, анимирање кандидата и обезбеђење средстава за ове врсте наставе управо од оних који би требало у свему томе да предају.

Имајући у виду све ово речено, мислимо да сада предвиђене врсте последипломских студија могу да задовоље наше потребе, с тим да, као што ћемо доцније изложити, облици последипломске наставе за специјализацију и усавршавање кадрова треба да буду далеко више разрађени и далеко више прилагођени остварењу идеје одн. задатка перманентног усавршавања и ажурирања знања дипломираних правника управо с обзиром на потребе радних места и послова које они заузимају одн. обављају у пракси. С друге стране, мислимо да непосредно сами факултети — разуме се не само они али макар и сами они уколико изостане иницијатива и довољна заинтересованост других одговорних друштвених фактора и радних организација (са чим треба рачунати, против чега се треба борити, али због чега се не смеју факултети пасивизирати и мирити, ако тако можемо да кажемо, са судбином) — треба да се далеко више него до сада заинтересују за организацију појединих облика последипломске наставе, нарочито оне за специјализацију и усавршавање, полазећи од тога да последипломска настава будућности да буде иманентни део редовног рада факултета, наставног и научног, и да ће се факултети, између осталог, управо најнепосредније тим и таквим радом укључити у токове привредне и друштвене реформе код нас. Искуство других земаља то показује, при чему се факултети морају такође користити искуством других земаља да они овај посао треба и да организују и носе, али увек уз максималну сарадњу научних радника и стручњака, како из самосталних научних института тако и из праксе, тако да факултети на овом послу буду и центри и кооператори, који би окупљали и повезивали све оне који могу и треба да сарађују на извођењу последипломске наставе управо онакве каква је данас потребна савременом, па и нашем друштву. При томе се мора ослобађати било каквог академизма а често и застарелих традиција, јер је и то у извесној мери било разлог што на пољу последипломских студија, нарочито оних за усаврша-

вање и специјализирању, нису до сада постигнути већи и бољи одн. задовољавајући и потребни резултати.

II. — Као што је већ указано, студијама у циљу стицања степена магистра на Правном факултету у Београду је, у оквиру последипломских студија (односно до сада студија трећег степена), посећивана посебна, да не кажемо сва пажња (то се одразило и у садржини Статута Факултета, где од укупно 113 чланова који регулишу питање последипломских студија само 3 говоре о студијама у циљу специјализације и усавршавања, а сви остали о настави магистратуре). Отуда у овој области постоје и одређена искуства, у вези с којима и на основу којих се могу поставити извесна питања за дискусију. Ми ћемо покушати да укажемо на нека од њих.

1. — Питање броја смерова у настави за магистратуру било је често предмет дискусије. И то у два правца: у погледу потребе постојања свих предвиђених смерова и у погледу оправданости постојања оних смерова чија основна тематика нису правне или политичке науке.

На Правном факултету у Београду постоји једанаест смерова: правнотеоријски, политички, управни, грађанскоправни, привредноправни, радноправни, кривичноправни, друштвено-економски, међународни, правноисторијски и правносоциолошки, с тим што Статут Факултета предвиђа да ће Факултетско веће, на предлог катедара, почетком сваке школске године, с обзиром на број уписаних студената и друге околности, одређивати смерове из којих ће се настава одржавати. У пракси, сваке године је настава одржавана из свих смерова (при чему је било случајева да је на поједине смерове било уписано само два кандидата), и то зато што је, с једне стране, постојала акумулација броја кандидата уписаних у разним школским годинама, који су били заостали са извршењем својих обавеза у току последипломских студија (семинари и научноистраживачка пракса), а, с друге стране, што је увек постојао довољан број наставног особља који је био заинтересован да учествује у извођењу наставе за магистратуру, тако да се развијало извесно осећање неравноправности наука одн. катедара уколико се не би и настава за магистратуру изводила сваке године на свим смеровима (што је свакако позитивно, али што је каткада стварало утисак и извесне нерационалности улаганог труда одн. недовољног поверења да ће се мали број кандидата за неке смерове сачувати за наредну годину, што такође није било без основа, пошто би се ти кандидати највероватније одмах определили за неки други смер). Мислимо да треба очекивати да ће такво стање постојати и убудуће, као што сматрамо да није ни битно да ли је број смерова баш најбоље одређен (каткада се, у погледу правних смерова у ужем смислу, указивало на могућност извесног спајања, на пример грађанскоправног и привредноправног смера или политичког и управног смера), јер је у питању настава за продубљено проучавање читавих грана и области права, при чему посебан значај управо треба да имају како системски и систематски курсеви из основних предмета појединих смерова, тако и захтев у погледу теоретског и упоредног продубљеног проучавања, на бази индивидуалног рада сваког појединог кандидата, управо тих основних предмета, што, на жалост, још увек није остварено (по нашем мишљењу, продубљено знање из основних предмета сваког смера на студијама за магистратуру по квалитету и карактеру треба да одговара оном и онаквом знању које се тражило на усменим докторским испитима, до чега не долази и због тога што још увек често магистратура за поједине кандидате замењује специјализацију и усавршавање, о чему свакако и сами наставници, макар и невољно, у појединим случајевима воде рачуна, што иде на штету садржине и квалитета магистратуре).

2. — Садржина, обухватност наставе на студијама у циљу стицања степена магистра је, колико је нама познато врло различито одређена, регулисана на појединим факултетима у нашој земљи. При томе постоји низ врло значајних и систематских проблема који су заједнички, међу којима,

по нашем мишљењу, питање места и садржине продубљених курсева из основних предмета на смеровима представља један од најважнијих (као што је познато, на Правном факултету у Београду настава за стицање степена магистра обухвата у оквиру сваког смера: а) продубљене курсеве из два основна предмета; б) два специјална курса из сродне материје или два предмета сродна основним предметима; в) продубљени курс из једног од основних предмета другог смера; предмет методологија друштвених наука; при томе продубљена настава траје по правилу један семестар а специјализована два семестра; Методологија друштвених наука предаје се у току два семестра, с тим што се настава другог семестра прилагођава интересу појединих смерова). У пракси кад је реч о извођењу саме наставе (не и при усменим испитима), већи значај и, ако тако можемо да кажемо, важност посвећују се специјалним предметима, чији се значај не може спорити, али који, по нашем мишљењу, имају и специјалну намену и задатак који су битно различити од намене и задатака продубљених курсева из основних предмета односног смера. Ако је магистратура облик и степен последипломских студија који треба кандидатима да пружи у првом реду продубљено знање из основних предмета појединих грана одн. области права, без чега је немагућ научноистраживачки рад кандидата како на његовом магистарском раду тако и доцније на радном месту, онда је управо продубљена настава из тих основних предмета, битна и најзначајнија. При томе она треба да посебно обухвати теоријске проблеме и упоредна излагања материје основних предмета, и то на један начин потпуно другачији од оног који се користи у настави тих предмета на општим курсевима редовне четворогодишње наставе, а, разуме се, да траје најмање два семестра, при чему она може бити, по деловима, извођена од стране више наставника. То важи и за случај када се ова настава изводи путем систематских курсева или путем индивидуалних одн. групних консултација. Отуда је често погрешно уверење да је продубљена настава из основних предмета само нешто проширена настава из тих предмета на општем курсу редовне четворогодишње наставе за студенте, при чему се често полази од схватања да кроз ову последипломску наставу треба и обновити одн. поновити материју која је обухваћена општим курсевима. Насупрот том, последипломска настава за магистратуру мора да рачуна са добрим познавањем материје општих курсева од стране кандидата које прате наставу за магистратуру, и да са том чињеницом стартује, дајући један нови квалитет истој чињеничкој проблематици и дајући је у једној новој светлости, посебно теоријској и упоредној. Отуда сматрамо да би ове факултети морали да посвете више пажње и да чешће анализирају управо наставне програме и стварну садржину наставе за магистратуру. А све то треба да се посебно позитивно одрази на усменим магистарским испитима, на којима кандидати треба у далеко већој мери да покажу теоријско и упоредно познавање и разумевање материје основних предмета, као и смицао за такво самостално размишљање, уз већу сопствену критичност према решењима појединих питања која постоје у теорији, законодавству и пракси — домаћој или иностраној. Без свега овога остаће и даље констатација и утисак да магистри правних наука нису у довољној мери и продубљено савладали теоријску и упоредну проблематику одређене гране одн. области права, а то не би смело да буде. За отклањање тога нужан је, по нашем мишљењу, изложени однос према продубљеним курсевима основних предмета смера, и то како на страни факултета и наставног особља тако и на страни кандидата, што треба утврдити одн. проверити и кроз рад кандидата у току последипломских студија на магистратури и на усменим магистарским испитима.

Све то, разуме се, не треба да утиче на значај и место специјалних курсева, који у првом реду треба да прикажу систем научноистраживачког

рада на једној проблематици и да уведу кандидате у тај и такав рад. Ови специјални курсеви могу да буду поверавани и ширем кругу наставног особља него што је то случај са продубљеним курсевима из основних предмета, тако да се на њих, мислимо, у првом реду односи одредаба Статута Правног факултета у Београду (чл. 75. став 2) по којој се „настава за стицања степена магистра поверава наставницима на основу објављених и истраживачких радова и по другом оправданом основу“. Треба констативати да се у пракси у већини случајева тако и чини.

3. — Питање броја кандидата којима би се пружила могућност последипломских студија за стицање степена магистра било је често предмет дискусије. Оно се своди на питање да ли се може поћи од претпоставке да сваки дипломирани правник, нарочито после извесног броја година рада у пракси, има услова и способности да прати и савлада последипломску наставу магистратуре, или је за праћење те наставе и постизање позитивних резултата одређеног нивоа и квалитета потребно и неопходно поставити и одређене услове које би ови кандидати морали испунити, показујући тиме своју посебну предспрему и знање који су нужни за рад на последипломским студијама магистратуре.

То питање се поставља на свим факултетима и за све гране наука, а одговор на њега свакако да у извесној мери зависи и од самог система последипломске наставе на појединим гранама наука, посебно од тога да ли и у којој мери ова врста наставе захтева и посебно тзв. радно место на факултету (нпр. у лабораторији, клиници, експерименталној бази и сл.) за сваког кандидата-слушаоца. Тај одговор зависи такође и од постојања одн. разрађености система индивидуалног рада наставника са сваким кандидатом. Као што је познато, у овом погледу се последипломска настава магистратуре на правним факултетима налази у посебном положају — системски курсеви и самостални индивидуални рад самих кандидата су њене дугогодишње карактеристике — при чему се могу имати различита мишљења о вредности и правилности управо оваквог начина рада кандидата на последипломским студијама магистратуре на правним факултетима. Чини нам се да то нема неки одлучујући значај, бар не док је систем извођења ове наставе овакав какав је до сада био и какав је још у већини случајева и, додајмо, док је још увек највећи број кандидата који прате последипломску наставу у исто време запослен, дакле, док је још увек мали број ових кандидата који читаво своје време у току последипломских студија посвећују само овим студијама.

На правном факултету у Београду су примењивана оба система. Од школске 1960/61. године, па закључно са школском 1964/65. годином, дакле у току пет школских година, био је допуштен слободан, неограничен упис свим дипломираним правницима. У то време уписивао се велики број кандидата при чему је као што је био случај и са увођењем система ванредних студија, велики број „акмулираних“ кандидата користио ову могућност уписа на један нови облик и ниво правних студија, желећи можда и да се само са њим упозна и сам оцени и своју подобност и способност и своје потребе да се посвети овој врсти студија (при чему су студије магистратуре фактички биле углавном једини облик последипломских студија, пошто систем студија за специјализацију и усавршавање није организован и развијен, а и само је друштвено гледање на магистратуру као академски степен, било сасвим другачије од гледања на вредност и карактер студија за специјализацију и усавршавање, и то на штету ових последњих). У школској 1965/66. и 1966/67. години, а тако је поступљено и у школској 1967/68. години, упис кандидата за студије магистратуре вршен је под претпоставком испуњења одређених услова, при чему је појединих година максималан број кандидата за пријем на поједине смерове био одређен, а дру-

гих година то није чињено већ су примани сви кандидати који испуне прописане услове. Тако је број уписаних кандидата појединих година по смеровима био следећи:

Смер	Школска година							СВЕГА
	1960/61	1961/62	1962/63	1963/64	1964/65	1965/66	1966/67	
Правнотеоријски	7	5	9	6	5	2	1	35
Политички	31	41	21	46	35	3	8	685
Управни	17	19	27	20	26	3	5	117
Грађанскоправни	41	63	59	125	49	12	11	360
Привредноправни	56	111	109	86	117	6	2	487
Радноправни	10	29	15	20	29	4	1	108
Кривични	25	45	54	51	64	4	3	246
Економски	8	17	36	45	42	7	2	157
Међународни	25	35	71	62	64	19	11	287
Историјскоправни	2	5	6	3	5	5	1	27
Социолошки	4	24	32	24	28	2	6	120
Привредноправни	2	12	2	5	—	—	—	21
Свега:	228	406	441	493	464	67	51	2.150

Ова табела показује да је просечно вршено доста равномерно и одговарајуће опредељивање кандидата за поједине смерове, сем, можда, за међународни смер где је сваке године уписиван повећан број кандидата, који се процентуално, у односу на укупан број уписаних кандидата, сваке године повећавао, тако да је школске 1965/66. износио 28%, а школске 1966/67. године 22%. Сразмерно велик број кандидата уписиван је на економском и социолошком смеру и то највећим делом оних са завршеним неким другим факултетом а не правним.

4. — Настава у ужем смислу на последипломским студијама обухвата углавном, с једне стране, продубљене курсеве из основних предмета сваког смера, а с друге стране, специјалне курсеве из сродне материје односног смера или из предмета сродних основним предметима односног смера. То су, као и свуда другде у свету, два битна дела једне последипломске наставе за стицање академског степена магистра, дакле једне наставе која има за циљ оспособљавање кандидата за научноистраживачки рад или бар за такво разумевање и анализирање проблема.

О карактеру и значају продубљених курсева из основних предмета сваког смера ми смо већ на почетку изнели своје мишљење. Полазећи од тога, сматрамо да треба учинити две констатације. Прва би била да ове продубљене курсеве треба да држе искуснији наставници, који би указивали на целину проблематике појединих грана права и на суштствену повезаност свих делова једне гране права, и то све на једном високом теоријском нивоу и са широким коришћењем упоредноправне методе, заједно са указивањем на данас већ врло развијене тенденције и постигнуте резултате у униформном регулисању појединих правних установа на међународном плану (па било то кроз међународне конвенције, кроз једнообразне законе, кроз типске уговоре, кроз опште услове, кроз узансе итд.). Разуме се уз максимално вођење рачуна и анализирање домаће судске и вансудске праксе. Друга би констатација била да одржавање ових продубљених курсева треба да буде по могућству поверено двојици или чак и већем броју наставника, и то било тако што би они паралелно држали наставу целине основних предмета, или тако што би они подељено држали наставу из појединих делова основних предмета смера.

Питање специјалних курсева тешко да још може да добије трајније решење. Ипак, имајући у виду досадашње искуство, мислимо да се и овде могу учинити извесне констатације. Најпре захтев да се специјални курсеви заснивају на већем обављеном научноистраживачком раду, тако да они треба да обухвате не само излагање постигнутих резултата него и приказ начина, методе обављеног научноистраживачког рада, пошто ови курсеви у првом реду треба кандидатима да демонстрирају како се остварује један научноистраживачки пројект и да их уведу у практичну примену научноистраживачке методологије. Изгледа да се оваквом задатку и карактеру специјалних курсева не посвећује довољна пажња, већ се они често излажу дидактички или на начин на који се излажу продубљени курсеви из основних предмета, а требало би да управо у овоме између ова два дела наставе на последипломским студијама постоји битна разлика. Специјалне курсеве могу и треба да држе сви наставници, нарочито они млади, како би и кроз усмено излагање свога рада и постигнутих резултата могли још једном да све то провере. Одржавање специјалних курсева може и треба да буде поверавано како наставницима других правних и осталих факултета тако и научним сарадницима научних института и истакнутим стручњацима из праксе. И то далеко више и шире него што је то до сада чињено. Такви специјални курсеви могу да се поверавају и страним универзитетским наставницима и научним радницима, с тим да ови поштују правила пуне објективности у излагању. Овакви специјални курсеви могу да се организују и заједнички за више факултета, посебно за смерове чија се тематика предаје у сличном обиму и на другим факултетима (то посебно важи за друштвено-економски, међународни, социолошки, правноисторијски, па и кривичноправни смер.). Најзад, треба предузети све што је могуће и потребно да се специјални курсеви објављују као посебне монографије.

Мада је уобичајено да настава у ужем смислу на последипломским студијама за стицање степена магистра обухвата само продубљене курсеве из основних предмета и специјалне курсеве, чији број треба да је сваке године што већи како би се кандидатима пружила могућност избора тематике за коју имају највише интересовања, мислимо да у оквиру те наставе треба све више укључивати и серије од по неколико посебних предавања које би о одређеним питањима држали било универзитетски наставници са правних и других факултета, било научни сарадници института, истакнути стручњаци и јавни радници. Ове серије предавања, за један или више смерова, треба да се односе како на проблематику која стоји у вези са садржином наставе на последипломским студијама тако и на она питања чије разматрање може да помогне слушаоцима последипломске наставе да боље разумеју основе нашег друштвеног, па у оквиру тога и нашег правног система. Било би свакако добро ако би оваква посебна предавања била праћена дискусијама у којима би учествовао што већи број наставног особља факултета а и сами слушаоци последипломске наставе. На овај начин тенденције „затварања“ последипломске наставе биле би откловене, а оне се, често и само из финансијских разлога, јављају у току последњих година.

5. — Од изванредно великог значаја је питање обавеза слушааца у току последипломске наставе, и то не само да би се кроз извршење тих обавеза пратио њихов рад и ценили остварени резултати, него посебно да би се развио активан однос студената према овој настави и што је могуће више обезбедила њихова стварна сарађа у целини њеног извођења. Поред већ изложених облика наставног рада на последипломским студијама, обавезе студената могле би се свести на четири основне:

а) Уредно похађање предавања, с тим да се прва два семестра последипломске наставе оверавају само на основу констатације ове чињенице. Постоји могућност да студент буде ослобођен обавезе похађања предавања, при чему Факултетско веће одређује услове за то. Како то сада није одређено, у пракси је то најчешће био случај са кандидатима који су запослени у неком месту ван седишта факултета, или ако постоје неки по-

себни индивидуални разлози за такво ослобођење (нпр. кандидат је тежак инвалид, налази се на неком студијском боравку у иностранству и сл.)

б) Обављање научноистраживачке праксе, која има за задатак да експериментално уведе кандидата у научни рад и методологију научноистраживачког рада. Ова пракса треба да се обавља у институтима и другим истраживачким центрима на факултету и ван њега, у судовима и другим органима, установама и организацијама, које пружају могућносат за такав рад.

У вези са научноистраживачком праксом постоји још низ питања и проблема које треба решити па да би она у пуној мери послужила сврси ради које је уведена као обавеза студената на последипломским студијама. Тако до сада није успело да се поставе неки заједнички критеријуми у погледу предмета ове праксе, времена трајања, садржине (да би само констатација испитиваних чињеница и појава са објашњењем њиховог посматрања, или и анализа и оцена тих чињеница и појава), технике израде и приказа урабeнг, и сл., а можда томе не треба ни тежити. Материјал који се обрађује кроз научноистраживачку праксу је заиста толико различит да је тешко говорити о неким јединственим критеријумима: то може бити прикупљање и приказ теоријских ставова у домаћој и страниој литератури о неком питању; то може бити прикупљање и приказ судске праксе о неком питању и на одређеној територији; то може бити употребивање статутарних одредаба извесног броја радних организација; то може бити евидентирање реаговања јавности, посебно штампе на поједине појаве у друштву, то може бити анкетирање на лицу места и сређивање на тај начин прикупљеног материјала; и низ других могућности. Сви ти облици и све те садржине научноистраживачке праксе корисни су и њихова различитост одговара специфичностима материје која се обрађује и изучава на појединим смеровима, али исто тако су често и израз личног схватања појединих наставника који показују посебно интересовање за ову врсту рада на последипломским студијама (свакако да је овај субјективни моменат и овде као и често другде у систему последипломске наставе и нужан и користан, али увек треба водити рачуна да се он не злоупотреби, јер је карактеристично да у пракси постоји извесно посебно „масовно“ опредељивање кандидата да научноистраживачку праксу раде само код неких наставника, тако да би било потребно обвезати сваког наставка да се стара и руководи једним минималним брoјем кандидата који раде научноистраживачку праксу, с тим да се кандидати морају најпре распоредити на све наставнике до овог одређеног минималног броја, па тек онда вишак преко тога може да се везује за било кога наставника). Оно што је врло важно, по нашем мишљењу, јесте да рад на научноистраживачкој пракси буде јаван и повремено анализиран како би се извучили искуствени закључци за побољшање ове врсте рада студената. А та јавност, која је до сада, по правилу, изостајала, требало би да се посебно састоји из следећег: на посебним дискуссионим састанцима или на семинарима појединих смерова (као целина) кандидат би укратко усмено изложио предмет, метод и резултате обављене научноистраживачке праксе, а наставник би изнео своје мишљење о извршеном раду; најмање једанпут у току године скуп наставника једног или више сродних смерова, на основу једног припремљеног реферата, дискутовао би и анализирао рад студената кроз научноистраживачку праксу, при чему би и учешће студената на оваквим састанцима било пожељно и корисно; сваке године би се на факултету организовала изложба свих елабората добивених кроз научноистраживачку праксу, како би се тиме дала могућност свим наставницима и заинтересованим кандидатима да добију непосредан увид у целину ове делатности у склопу последипломских студија, као и да извукну корисна искуства из рада других, на шта се мора све више навикавати; Факултетско веће би повремено требало да разматра и даје препоруке о научноистраживачкој пракси на бази анализирања искустава и остварених резултата; сав материјал и елаборати прикупљени и припремљени на бази научноистражи-

вачке праксе треба да буду чувани и трајно доступни свим заинтересованим појединцима и организацијама, ради чега би било врло корисно да се сваке године објављује и попис предмета одн. садржине обављене научноистраживачке праксе.

Иако је број до сада обављене научноистраживачке праксе сразмерно врло велик (у времену од школске 1960/61. године, као године кад је почело извођење последипломске наставе за магистратуру, па до краја јуна 1967. године — дакле за мање од шест година стварног рада на овој пракси — на Правном факултету у Београду око 500 кандидата је обавило научноистраживачку праксу, што би, добро срећено, требало да представља врло обиман и користан фонд материјала за научни рад и документацију, а што, на жалост, у стварности није случај, што уосталом није ни једини ни редак случај у нас), тешко би се могло рећи да су коришћени сви облици овога рада. Посебно мишљење да би било добро научноистраживачку праксу организовати и колективно са групама кандидата, чиме би се они навикавали на екипни научноистраживачки рад и добили обухватнији и комплекснији преглед материјала одн. документације.

Научноистраживачка пракса се обавља најчешће на самом факултету, и то, по правилу, у склопу личног контакта кандидата са одређеним наставником, а ређе кроз односне семинаре. До сада се није успело да се оствари сарадња са самосталним научним институтима, како би у већем броју случајева кандидати ову праксу управо у њима вршили. А то би било од користи и томе институту, и факултету, и кандидатима. Но то је један од израза недовољне повезаности уопште рада факултета и рада самосталних научних института.

в) Израда два семинарска рада, који треба да пруже доказ о способности кандидата да самостално анализира правне проблеме и да по њима заузме став.

У погледу семинарских радова постављају се иста или слична питања о којима је било речи код научноистраживачке праксе: тематика семинарских радова, техника њихове израде, равномерна распоређеност на већи број наставника, јавност при одбрани и доцнијем коришћењу, временена анализа тематике и квалитета израбених семинарских радова, време израде. Поред тога, овде треба указати и на још нека питања специфична за семинарске радове. Најпре питање односа тематике семинарских радова са тематиком магистарског рада, тј. да ли семинарски радови могу да буду и више-мање обрађени делови магистарског рада, о чему постоје различита мишљења, а и у пракси се врло различито поступа: по нашем мишљењу, евентуално само један семинарски рад би могао да буде у вези са магистарским радом, док то не би требало да буде случај и са другим. Поставља се питање да ли оба семинарска рада могу да буду рађена из истог предмета, посебно кад то није неки од основних предмета смера, као и да ли оба семинарска рада могу да буду рађена код истог наставника (што се у пракси све чешће дешава, при чему је то обично онај наставник који је одређен за консултантa при изради магистарског рада кандидата): по нашем мишљењу треба тежити, иако се то не би морало поставити као обавезно правило, посебно не као правило без изузетака, да се семинарски радови раде из разних предмета смера, при чему би један семинарски рад обавезно морао бити из материје неког од основних предмета смера, а такође треба тежити да кандидат сваки семинарски рад ради код другог наставника. Да би се обезбедила садржинска дискусија око сваког семинарског рада, било би потребно да се из реда слушалаца односног смера за сваки семинарски рад, задуже два кандидата који ће на семинару обавезно изложити своје мишљење о раду, чиме би се обезбедила активност већег броја кандидата, у погледу које не бисмо могли бити задовољни.

б. — У погледу усменог магистарског испита у пракси није било проблема. Ипак постоји потреба да се изврши анализа методологије обављања овог испита и квалитета одговора кандидата. Често се тврди да су многи одговори на нивоу минимума потребног и захтеваног знања, а посебно

да се кроз њих не показује у којој мери је кандидат овладао материјом онако и онолико како и колико је то нужно за стицање степена магистра и за даљи успешан самосталан рад научноистраживачког карактера. Питање теоријског аспекта материјала који је обухвћен појединим смером остаје још увек често без задовољавајућег одговора. Отуда мислимо да се нивоу знања које кандидати показују мора посветити већа пажња, јер је усмени магистарски испит, у нашем систему последипломских студија и доктората наука, једина комплексна јавна и колегијална провера знања кандидата целине материје односног смера, а управо кроз то знање и кроз сагледавање опште правне културе кандидата треба и мора да се оцењује способност кандидата за продубљено проучавање и рад на правним питањима, као и способност за научноистраживачки рад одн. за примену научних метода при обради правних питања на било ком радном месту.

Каткада се поставља и питање да ли би имало оправдања да се усмени магистарски испит полаже у два дела а не као јединствен испит, као што је то сад случај и као што то прописује и Статут Правног факултета у Београду (усмени испит се полаже пред комисијом од најмање три наставника — чл. 93). Имајући у виду горе изложени карактер и значај усменог магистарског испита, мислимо да овај испит треба и мора да остане јединствен и да се полаже као једна целина. Отуда је са оваквим системом усменог испита, мислимо, неправилна одредба Статута по којој се одговори кандидата оцењују посебно за сваки предмет (чл. 94), као што се може поставити питање и да ли је правилна могућност да се овај испит може положити са већином гласова, пошто показано знање треба да се цени као целина, с тим да при тој оцени сваки члан комисије учествује у оцењивању свих одговора из свих предмета.

7. — Магистарски рад треба да представља самосталну монографску обраду изабране теме, при чему кандидат мора да се служи научним методима и да покаже зрелост да своје ставове изложи и образложи. Тема магистарског рада не може бити иста она која је била тема научноистраживачке праксе. На предлог кандидата може му се одредити, по правилу из реда професора, консултант при изради магистарског рада. Рад се јавно брани пред комисијом од најмање три наставника, с тим да у току одбране чланови комисије постављају кандидату питања и дају мишљења о појединим ставовима из рада, а кандидат има право и дужност да даје одговоре и да доноси своје ставове по израженим мишљењима. Одлука о одбрани магистарског рада може се донети већином гласова комисије (чл. 96—110. Статута Правног факултета у Београду).

У вези са тематиком магистарских радова, начином рада кандидата и, посебно, у вези са квалитетом ових радова, износи се разна мишљења, чак пре разни утисци. Права слика вредности магистарских радова може се дати само путем анализа тих радова, а по нашем мишљењу, та анализа би показала да се у суштини може бити задовољним њиховим квалитетом. О томе можда наша шира правничка јавност треба да каже своју реч, иако је то доста тешко остварити, пошто се магистарски радови не објављују. На бази досадашњег искуства, ми бисмо ипак указали на нека питања која могу да буду од значаја за постизање већих и бољих резултата у овој области:

а) Теме магистарских радова треба да буду одређиване водећи рачуна посебно о потребама наше науке и праксе. Те теме треба да буду што је могуће савременије, и то важи за све области наука из којих се раде магистарски радови, тј. без обзира да ли су у питању тзв. теоријски, позитивноправни или историјски проблеми. Битно је да то буду у што је могуће већој мери питања од савременог значаја за нашу научну мисао, за нашу праксу, за наш друштвени развитак, за нашу законодавну политику, за нашу међународну политику. Ово би требало да буде један од основних критеријума при предлагању односно одобравању тема за магистарске радове, јер сваки такав рад треба да буде не само што је могуће више самосталан научни рад него и рад који ће управо допринети обогаћењу наше

научне мисли, а преко тога и допринети сагледавању и решавању појединих проблема друштвених наука онако како се они данас и овде постављају пред наше друштво, пред нашу науку, пред све нас као људе одговорне да управо научним радом доприносимо нашој савремености и нашем друштвеном развиту.

При томе, и поред значења и важности које има питање одређивања тематике магистарских радова, од посебног је, па чак и већег значаја, како је обрађена тематика односно како је обрађен магистарски рад, тј. да ли је он израђен применом научних метода, да ли је самосталан, да ли садржи нове ставове, да ли је довољно теоријски и чињенички фундиран, једном речју, какав је његов квалитет. И сасвим уско, на први поглед „мало“ и недовољно важно или „свакодневно“ питање може бити обрађено на врло високом научном нивоу, као што и једна широка научна проблематика неког „значајног“ проблема може бити обрађена без довољно научне апартуре и посебно без довољно продубљености.

б) Да би се помогло кандидатима при избору тема за магистарске радове, као и да би се усмерили кандидати да за своје радове узимају питања која су од посебног значаја за нашу науку и праксу, а и да би тематика магистарских радова више била израз гледања научног колектива факултета на савремене потребе наше науке и праксе, било би корисно и потребно да све катедре саставе спискове значајнијих и актуелних тема које би као приоритетне требало предлагати кандидатима при избору тема за магистарске радове, с тим да те спискове повремено анализира Факултетско веће, како би и оно заузимало ставове о питањима везаним за тематiku магистарских радова. Сви ови спискови имали би само карактер указивања на приоритетни значај појединих питања, и они не би искључивали могућност да теме магистарских радова буду и питања која се не налазе у списковима. При томе не би требало губити из вида ни субјективне елементе на страни наставника и посебно на страни кандидата, нарочито оних кандидата који су већ у радном односу, тако да они често из садржине тога свога рада црпе елементе за тематiku магистарског рада, а што може да буде управо од користи за избор ове тематике.

в) Посебну пажњу треба обратити извештајима референата који разматрају захтев кандидата да им се одобри израда одређеног магистарског рада. Ови извештаји треба да обухвате приказ садржине и основа на којима кандидат треба да обради тематiku магистарског рада. У тим извештајима треба посебно да се подробно образложи зашто се управо прелаже прихватање неке теме за магистарски рад, са критичким освртом на предложени садржај рада као и на начин на који тај рад има да буде обрађен. У том извештају референата треба нарочито да буде образложено и подвучено у чему је смисао и важност теме која се одобрава за магистарски рад и шта се добија управо обрадом такве теме. На тај начин би ови извештаји референата требало да постану и објективно мерило обавеза кандидата.

г) Питању одређивања консултаната при изради магистарског рада треба посветити више пажње, и то у том смислу да за консултаната буде одређен управо онај наставник који са односном тематиком рада има највише везе и који својим научним радом стоји најближе тематици магистарског рада. Отуда би било најбоље ако би референти који подносе извештај о подобности теме за тај рад затражили од односне катедре да она предложи консултаната кандидату. Тиме би се избегао непосредан утицај кандидата на одређивање консултаната, за консултанте би били одређивани најпозванији наставници, а катедра би могла да води рачуна о равномерној оптерећености својих чланова као консултаната при изради магистарских радова, ангажујући на томе послу у првом реду оне своје чланове који се у повећаној мери баве научноистраживачким радом.

д) Досадашње искуство је показало да при изради магистарских радова кандидати имају у току израде контакте само са својим консултантом. Тиме се они лишавају корисне помоћи и других наставника, а чланови

комисије за оцену и одбрану магистарског рада упознају се најчешће са тим радом тек пошто он буде завршен. Да би се омогућило кандидатима (истина, та могућност и овако формално постоји, али она у стварности не постоји, па чак и не може да се користи) да се консултују са већим бројем наставника, било би добро да се у исто време када се одобри тема за магистарски рад одреде и сви чланови комисије која ће оцењивати тај рад, па, према томе, и пред којом ће кандидат, по правилу, бранити повољно оцењени магистарски рад (то, разуме се, не искључује могућност, ако се за то појави потреба, да се и доцније врше измене у саставу ове комисије). Кандидат би био дужан да у току израде рада буде у контакту са свим члановима комисије за оцену рада, а чланови ове комисије би се повремено састајали и разматрали обављени део рада кандидата. На тај начин би се пружила већа помоћ кандидатима него што је то до сада био случај, а омогућило свим члановима комисије да суштински и садржајно допринесу много више при давању оцене о израђеном магистарском раду.

б) Најзад, питању умножавања одбрањених магистарских радова, чиме би се они учинили доступни широј јавности и учинили корисним и за заинтересоване појединце и организације, треба посветити посебну пажњу (то би се могло чинити неком упрошћеном техником а не штампањем). То умножавање треба да представља обавезу факултета и право факултета да то учини ако то не учини сам кандидат у једном одређеном року после одбране рада (нпр. у року од три до четири месеца).

8. — Иако је прошло тек неколико година од увођења последипломских студија за магистратуру, могло би се поставити питање квалитета и квантитета резултата. Показатељи за то могу бити различити. За нас је у свему томе битно да је знатан број дипломираних правника показао жељу и способност да повећа и продуби своје знање, за шта им је пружена прилика путем предавања, семинара, консултација и других облика рада у оквиру последипломске наставе. Многи од њих су користили ову прилику, и то неки више неки мање, неки дуже неки краће. Многи су при томе оценили своје могућности и способности реалније него што су их сагледавали приликом уписа на последипломске студије, па нису дошли до крајњег резултата, до израде магистарског рада. Но то није толико битно. Довољно је, на пример, ако су многи од њих само прослушали предавања и семинаре, а неки од њих израдили су само један или два семинарска рада или обавили научноистраживачку праксу. Тиме је свакако повећано знање тих правника, што је у суштини циљ сваког наставног процеса, па и последипломске наставе. На тај начин ова настава је отворила један нов пут за образовање правника са већим, вишим и продубљенијим знањем какви све више постају и морају постајати потребни нашем друштву.

За приказ остварених резултата дајемо два прегледа уписаних кандидата, по генерацијама и по смеровима, и обављених појединих врста радова од стране слушалаца последипломских студија за магистратуру на Правном факултету у Београду (прегледи обухватају раздобље од школске 1960/61. до закључно са школском 1965—66. годином).

Генерација	Број уписаних у I сем.	Обавило научно-истражив. праксу	Израдило два семинарска рада	Положило		Одбранило	
				Усмени доктор. испит	Усмени магист. испит	Докторску дисертацију	Магистарски рад
1960/61	228	93	55	20	18	13	7
1961/62	406	69	50	11	20	6	10
1962/63	441	100	65	12	32	7	8
1963/64	493	89	59	—	28	—	2
1964/65	464	92	48	—	17	—	1
1965/66	67	14	3	—	—	—	—
Свега:	2.099	457	280	43	115	26	28

Смер	Број уписаних у I сем.	Обавило научно-истражив. праксу	Израдило два семинарска рада	Положило		Одбранило	
				Усмени доктор. аспит	Усмени магист. испит	Докторску дисертацију	Магистарски рад
Правнотеоријски	34	12	8	—	7	—	—
Политички	177	54	28	3	9	1	3
Управни	112	30	15	—	6	—	5
Грађанскоправни	349	47	31	10	10	6	1
Привредноправни	485	74	48	9	9	4	3
Радноправни	107	31	15	1	5	—	1
Кривични	243	53	31	8	6	6	—
Економски	155	40	27	1	16	—	4
Међународни	276	69	45	10	27	8	9
Историјскоправни	26	5	4	1	3	1	—
Социолошки	114	42	28	—	17	—	2
Привредноуправни	21	—	—	—	—	—	—
С в е г а:	2.099	457	280	43	115	26	28

III. — Последипломске студије за стицање степена магистра стоје у тесној вези са степеном доктората наука, пошто ће још увек знатан број кандидата са завршеном магистратуром желети да стекне и степен доктора наука. О односу између ова два академска степена имало би доста питања за дискусију. Ми бисмо, као најактуелније, и полазећи од важећих законских и статутарних текстова, указали овде само на два питања.

Постојећим текстовима прописано је да лице са академским степеном магистра одговарајућег смера може да стекне на факултету докторат правних, друштвено-политичких и друштвено-економских наука ако је уз то својим радовима показало способност за самосталан научни рад у области у којој жели да стекне докторат. Свакако да ће се у пракси све више догађати да лица са академским степеном магистра објављују и неке своје радове путем којих ће показати и доказивати своју способност за самосталан научни рад. Нарочито они који студије магистратуре нису наставили одмах по дипломирању и они који буду пратили наставу за магистратуру будући истовремено запослени, посебно ако су запослени као сарадници на факултетима, научним институтима и вишим школама. Међутим, биће све више кандидата који ће студије магистратуре настављати непосредно по дипломирању, посвећујући се за то време само тим студијама (треба се надати да ће наше друштво обезбеђивати све више стипендија за последипломске студије, и да ће то учинити што пре), а евентуално затим наставити и рад на докторату наука. Ова лица, можда, неће имати ни могућности а ни прилике да израде и објаве још неке радове пре него што заврше студије магистратуре, а било би врло штетно не омогућити им да непосредно наставе рад на докторату наука, пошто ће се још дуго из њихових редова јављати највећи број потенцијалних кандидата за докторат наука. Било би, по нашем мишљењу, заиста штета не омогућити им то одн. довести их у ситуацију да прекину рад на оспособљавању за научне раднике. Зато сматрамо да је у оваквим случајевима битно водити рачуна и имати у виду укупну вредност кандидата и његовог целокупног рада, па би требало, по оцени свих конкретних околности, дозволити рад на докторској дисертацији и оним кандидатима који имају академски степен магистра а немају објављене радове, али за које одређени референти поднесу извештај да су њихови семинарски радови и научноистраживачка пракса на студијама магистратуре били од посебне вредности, као и да је њихов

магистарски рад био запажен по вредности, нарочито у погледу примене научних метода при његовој изради.

Питање односа тематике магистарског рада и тематике докторске дисертације изазвало је већ доста различитих мишљења. Статут Правног факултета у Београду (чл. 129) решава ово питање на врло изречан начин: за тему докторске дисертације кандидат не може да узме тему свога магистарског рада (нити тему другог свог монографског обрађеног научног рада који је објављен или на други начин учињен доступним јавности). О оваквом решењу овог питања могло би се дискутовати, ако не у начелу а оно о његовој недовољној прецизности и једностраности, пошто је битна карактеристика докторских дисертација управо њихов виши, или чак далеко виши ниво од магистарских радова (мада ни у погледу тога не треба претеривати, јер докторске дисертације нису ни „највиши домет“ научног рада једног човека нити треба да буду — као што је то, на жалост, често случај у пракси — и једини научни рад монографског карактера једног доктора наука, посебно оних којима је бављење научним радом професионална дужност). Отуда сматрамо да ни при оваквом решењу овог питања није искључено да се при изради своје докторске дисертације кандидат може у извесној мери користити резултатима свога магистарског рада, али не и користити интегрални текст магистарског рада ради његовог уношења у докторску дисертацију, јер би заиста било чудно да се неко може у своме раду користити резултатима рада других лица, а не и резултатима свога сопственог рада.

IV. — Последипломске студије служе за задовољење одређених друштвених потреба, и то данас потреба које су иманентне за савремени друштвени живот у свим областима, па и у области права, политике, економије и других друштвених односа и појава. Као што смо већ изложили, те потребе треба да одређују и врсту, облик, садржину, лик, трајање и начин последипломске наставе. У томе склопу, поред студија у циљу стицања степена магистра, у оквиру последипломских студија постоје и студије у циљу специјализације и усавршавања, односно могу да постоје и оне врсте последипломских студија како то предвиђа Статут Правног факултета у Београду (чл. 112).

Последипломске студије за специјализацију и усавршавање су, исто као и студије за магистратуру, по нашем мишљењу, битан, иманентан део рада и задатака правних факултета, тако да се и њима мора посветити иста пажња као и сваком другом раду факултета. То међутим, као што је на почетку указано, није у пракси случај, јер рад факултета није у довољној и друштвеној потребној мери управљен на специјализацију и усавршавање као редовне облике последипломске наставе, као редовне облике рада факултета. Указали смо већ и на разлоге због чега долази до тога, али бисмо овде хтели да посебно подвучемо потребу да то буде у основи измењено, посебно у вези са захтевом савременог друштва за перманентним радом на актуализовању знања факултетски образованих стручњака, а, разуме се, не само њих.

1. — Уобичајено је да се иницијатива за организовање курсева (наставе) за специјализацију и усавршавање очекује од форума и организација ван факултета. Она је, на жалост, по правилу изостајала и изостаје. Не треба бити велики оптимиста и надати се да ће она бити много већа у скорој будућности. Но без обзира на све то, па чак и кад би ванфакултетска иницијатива била далеко већа, сами факултети морају да постану носиоци ове наставе, па и иницијативе. Потребно је да факултети, познавајући потребе нашег друштва (а не треба сумњати да они то могу да знају и знају боље него многи други), израде вишегодишњи програм курсева за специјализацију и усавршавање, разуме се, уз консултовање заинтересованих фактора и организација. Затим треба предузети акцију да се тај програм „натурни“ свима којих се тиче, да се, дакле, покрену све снаге за остварење тог програма.

2. — Обично се предвиђа да курсеви за специјализацију и усавршавање трају најмање два семестра. То је време можда потребно за стицање

неке дипломе одн. назива специјалисте. Мислимо да такви двосеместрални курсеви за специјализацију и усавршавање могу и морају да буду само једна од њихових врата, при чему они могу да буду на разне начине организовани, посебно као тзв. сендвич курсеви (тј. курсеви са коначеваном семестралном наставом, те повећани број радних сати, у трајању од неколико недеља), с обзиром да ће слушаоци ових курсева често у већини бити из места ван седишта факултета и биће их тешко за дуже време одвојити од радних места. Међутим, потребно је организовати и низ других курсева краћег трајања о појединим питањима, па и само серију предавања која, разуме се, треба увек да буду праћена дискусионим састанцима. При томе, ове краће курсеве и серије предавања треба посебно организовати о најновијим и актуелним питањима, тако да факултети, евентуално у заједници са односним научним институтима и уз помоћ професионалних удружења, треба, као најпозванији и углавном као најквалификованији, да постану носиоци и ових облика рада на усавршавању факултетски образованих кадрова, својих бивших студената. А они би то сигурно могли да чине без великих тешкоћа, јер располажу, и потребним стручњацима и потребним просторијама, а може се очекивати да ће (у тај рад, организован од стране факултета, заинтересовани појединци и организације имати највише поверења (зато сматрамо да и низ стручних и научних симпозијума могу такође са успехом да организују и факултети — сами или у заједници са другима). Потребно је само цео овај рад поставити организовано и схватити га као редован облик рада и као један од битних задатака факултета, чиме, између осталог, треба и мора да се разликују одн. одликују факултети у савременом друштву. Тиме ће се само моћи у пуној мери — додајмо и масовно, а факултети се управо данас одликују својом масовношћу (по броју факултета у једној земљи и по броју слушалаца) — остварити идеја и задатак максималног укључивања факултета у друштвени живот. Тога се не само не треба бојати него, обрнуто, чинити све да се супротна схватања неког „класицизма“ и „академизма“ сузбију и одбаце.

3. — Број факултетски образованих стручњака којима је данас потребна одређена специјализација и усавршавање, а посебно број тих стручњака којима је потребно пружити помоћ да осавремене, актуализују своје стручно знање и познавање правне проблематике, свакако је далеко већи него што може да буде број оних међу њима који би узели учешћа на појединим факултетским курсевима за специјализацију и усавршавање одн. на серијама предавања, па макар они трајали и само по неколико дана или недеља. Зато мислимо да би било потребно и корисно да се у највећој могућој мери објављују као текстови појединих курсева одржаваних у оквиру двосеместралне наставе за специјализацију и усавршавање, тако и нарочито текстови серија предавања о најновијим питањима.

V. — Покушали смо овде да укажемо бар на нека најважнија и најглавнија питања у погледу система последипломске наставе, имајући при томе у првом реду у виду искуства и стање на Правном факултету у Београду. Сигурно је да су многи проблеми исти или слични и на другим правним факултетима у нашој земљи, а такви се проблеми у основи данас поставаљају у многим земљама у свету. Зато би било од посебне користи стално мењање искуства из ове области. И не само мењање искуства него и разни облици сарадње; који би могли да обухвате и поједине самосталне научне институте. Ако се може сматрати да би сваки правни факултет, за неке или за све смерове, могао сам организовати наставу магистратуре, мислимо да је добра и садржински на нивоу настава за специјализацију и усавршавање немогућа без међуфакултетске сарадње и без сарадње појединих научних института, па и извесног броја стручњака из праксе. Идући даље у том правцу било би чак потребно, кад је реч о настави за специјализацију и усавршавање, извршити и извесну поделу рада између факултета, с тим што би се поједини факултети предвидели као носиоци одређених курсева, било као целине било као делова, у оквиру последипломске наставе за специјализацију и усавршавање. Тако се поступа у многим земљама које су богатије од нас и са научним кадровима и са финансијским

средствима. На тај начин, многи курсеви за специјализацију и усавршавање морали би имати југословенски карактер. И по слушаоцима и по предавачима, што значи да би требало развити и свест о обавези — и наставника и свих факултета као целине — да учествују на тим курсевима без обзира који их факултет организује и где се они одржавају, као што би требало да се сви факултети који организују наставу за специјализацију и усавршавање — па без обзира да ли су то „стари“ или „нови“ односно „велики“ или „мали“ факултети — ослободе заблуде да то квалитетно могу чинити само са својим наставним особљем. Ниједан факултет — ни у нашој земљи ни у другим земљама — није, по правилу, довољно опремљен да сам са својим наставним особљем обезбеди квалитетну последипломску наставу за специјализацију и усавршавање. Тај закључак, мислимо, намеће наше искуство, а и искуство других.

Проф. Бор. Т. Благојевић

ОБАВЕШТЕЊЕ

На Правном факултету у Београду, од 24, 25. и 26. фебруара 1969. одржаће се симпозијум: „Савремено руковођење и самоуправљање“ на коме ће бити расправљана најзначајнија питања теорије и праксе руковођења у нашим радним организацијама.

У раду симпозијума учествују:

САВРЕМЕНО РУКОВАЊЕ И САМОУПРАВЉАЊЕ

1. Академик проф. Јован Борђевић: „Савременост самоуправљања“.
2. Проф. др Радомир Лукић: „Солидарност у удруженом раду и њене друштвене претпоставке“.
3. Проф. др Никола Балог: „Друштвено регулисање и самоуправно усклађивање делатности радних организација“.
4. Проф. др Зоран Антонијевић: „Врсте, облици и делокруг органа самоуправљања“.
5. Сеад Делић, дипл. пр., заменик шефа Бироа за прописе предузећа „Енергоинвест“ — Сарајево: „Врсте, облици и делокруг органа самоуправљања“ (корепферат).
6. Проф. др Владимир Јовановић: „Положај радних јединица и субјективитет предузећа“.
7. Зоран Церић, дипл. пр., самостални саветник у Секретаријату за законодавство и организацију СИВ: „Положај руководиоца у радној организацији на основу важећих прописа“.
8. Др Душан Биланчић, директор Института за раднички покрет — Загреб: „Однос међу самоуправљања и руковођења“.
9. Проф. др Борислав Благојевић, др Добросав Митровић: „Права и границе овлашћења руководиоца у утврђивању пословне политике и доношењу пословних одлука“.
10. Драгослав Вељковић, дипл. пр., шеф Правне службе Југословенског реч-ног бродарства — Београд: „Овлашћења руководиоца (права и дужности) при доношењу пословних одлука“.